

Publicatie van het CSLK, met toestemming van de auteur.

www.cslk.nl

Sociaal-ethische oriëntatie in de financieel-economische crisis

1. Leven en werk van Robert Regout

Enkele maanden na het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog, in januari 1940, hield Robert Regout - kort te voren benoemd tot buitengewoon hoogleraar volkerenrecht aan de Katholieke Universiteit Nijmegen - een rede op een bijeenkomst van katholieke en protestantse jongeren te Amsterdam. In zijn toespraak beantwoordde hij de vraag “Waar lag de fout?” als volgt: “Niet zozeer in de juridische regelingen als wel in de mentaliteit, niet zozeer in het gebouw, maar in het fundament”.¹

De rechtsgeleerde Regout heeft in zijn universitaire loopbaan steeds met vuur geijverd voor de rechtsorde tussen de volkeren, voor de rechten van de mens en het internationale recht. Hij bepleitte een effectief functioneren van de Volkenbond met een “verplichte internationale rechtspraak en een internationale politiemacht”.² Hij klaagde de gevaren aan van de atheïstische stromingen van communisme en nationaal-socialisme en zag in de sociale leer van de Kerk een “waardevol alternatief”.³ Tegenover socialisme en liberalisme, die naar zijn oordeel geen oplossingen boden voor het sociale vraagstuk, stelde hij “de christelijke sociologie waarbij niet de stoffelijke welvaart maar een hogere levensbeschouwing het einddoel van de mens is”.⁴ En hij riep met name de katholieke intellectuelen op om de katholieke visie in te brengen in de dialoog met de samenleving, vooral met de politieke en sociale instellingen.⁵

Regout had vanaf zijn vorming in het Willibrorduscollege van de Jezuïeten in Katwijk geleerd dat formeel onderricht, het bijbrengen van kennis, niet voldoende was voor de integrale vorming van “heel de mens” in al zijn wezenlijke aspecten. Als hoogleraar in Nijmegen heeft

---

¹ “Robert Regout. Maastricht 1896 – Dachau 1942”. Red. M.J.F. Lindeijer en A. Welle. Uitgeverij “Omnia Fausta” (plaats/jaar).

² Regout, pag. 105.

³ Regout, pag. 61-62.

⁴ Regout, pag. 42.

⁵ Regout, pag. 70.

hij niet alleen zijn studenten, maar ook de samenleving voortdurend het ideaal van de broederschap voorgehouden, en de noodzaak van vreedzame relaties tussen mensen en volkeren. Rechtsregels alleen zijn op zich geen garantie. De samenleving moet steunen op grondslagen van moraliteit en humaniteit.⁶ En deze grondslagen zijn afgeleid van de “erkenning en eerbiediging van God”.⁷

Naast de “menselijke waardigheid” – het eerste beginsel van de sociale leer - met haar dubbele relationaliteit: met de ander, de medemens, en met de Ander, God Schepper, wijst Regout op het tweede leidende beginsel: het “algemeen belang”, dat de nationale soevereine staten overstijgt.⁸ En hij waarschuwt voortdurend tegen het egoïsme van de staten, dat de Volkenbond lamlegt⁹, tegen het nationalisme dat alle afspraken van ontwapening blokkeert¹⁰ en dat “als laatste norm van goed en kwaad geldt”¹¹, tegen het onbegrensd nastreven van het eigenbelang: “evenmin als de individuen zullen de staten de vrede verdienen als ze niet iets offeren van het egoïsme”.¹² Zijn ideaal is de Bijbelse “gerechtigheid”. De mens moet zich toetsen aan “de goddelijke gerechtigheid”¹³ die de dogmatische rechtmatigheid “verre overstijgt”.¹⁴

Robert Regout bestudeerde niet alleen de internationale verhoudingen, maar was tevens in staat en bereid tot zelfkritiek, ook wanneer het zijn eigen familie betrof. In het geestelijk dagboek dat hij bijhield in Mariendaal na zijn professie als Jezuïet, schrijft hij in februari 1919, teruggekeerd van een bezoek aan zijn familie: “er zijn drie dingen in de wereld: wij, de Regouts, onze lieve Heer en de rest van Nederland. Neen, onze lieve Heer natuurlijk vooraan en dan de belangen van de familie. Maar als er conflict komt tussen Gods wil en die belangen, is het dan zeker dat Gods wil voorgaat?” Een paar maanden later uit hij zich zeer kritisch over de situatie van de arbeiders in de fabrieken van de familie, die niet in overeenstemming was met de christelijke sociale beginselen: “Er is niets tegen te zeggen: in onze familie heerst een

---

⁶ Regout, pag. 141.

⁷ Regout, pag. 145.

⁸ Regout, pag. 147.

⁹ Regout, pag. 145.

¹⁰ Regout, pag. 140.

¹¹ Regout, pag. 141.

¹² Regout, pag. 107.

¹³ Regout, pag. 149.

¹⁴ Regout, pag. 111.

zeer sterk egoïsme. 't Is te verklaren en te verontschuldigen misschien ... maar het blijft een feit".¹⁵

Heel het leven en werken van Robert Regout staat in het teken van de "tegenbeweging" van het evangelische dubbelgebod van de liefde en het garanderen van duurzame vrede door een op gerechtigheid gebaseerde rechtsorde. In zijn inaugurele rede als buitengewoon hoogleraar volkenrecht te Nijmegen, op 28 februari 1940, motiveert hij de "beoefening van de volkenrechts-wetenschap" als volgt: "het ware en goede moet worden gezocht en verbreid, ook al wordt geen direct resultaat bereikt; in de richting van het ideaal moet worden voortgegaan. Indien een menswaardige samenleving der volkeren slechts bestaanbaar is, wanneer rechtsregelen en niet willekeur van geweld die samenleving beheersen, dan moet alle kracht gericht blijven op het tot stand brengen van die rechtsorde, dan moet ook tegen de stroom op worden geroeid, zelfs wanneer men ziet verder van het einddoel te worden teruggedreven. Een generatie, die de strijd opgeeft en die de waarheid prijsgeeft aan de stroom van onrecht en leugen, begaat een misdaad tegen het nageslacht".¹⁶

2. De sociale leer van de Kerk

Het levenswerk van Robert Regout is een niet aflatende kritische toetsing van de sociale en internationale ontwikkelingen van zijn tijd. Hij staat hiermee in de traditie van de eerste twee sociale encyclieken: "Rerum Novarum" (1891) van Leo XIII en "Quadragesimo Anno" (1931) van Pius XI. Regout kan beschouwd worden als een van de voorlopers van het Tweede Vaticaanse Concilie, van het "aggiornamento" van de opdracht van de Kerk in de wereld, om steeds in dialoog te blijven met "de tekenen van de tijd", om "deze te schiften en te interpreteren in het licht van het goddelijk Woord" (GS 44; cf. GS 4 en 11). Na de wijze waarop het Concilie daaraan bijdroeg¹⁷, en na de twee eerdere sociale encyclieken van Johannes XXIII¹⁸ volgden nog vijf encyclieken over de sociale leer van de Kerk.¹⁹ Vanuit haar pastorale zorg om de repercussies van steeds nieuwe sociale veranderingen en

---

¹⁵ Regout, pag. 40-44.

¹⁶ Regout, pag. 141-142. De titel van de inaugurele rede is: "Is er grond voor vertrouwen in de toekomst van het volkenrecht?" uitg. te Nijmegen en Utrecht, 1940.

¹⁷ Vooral met de "pastorale Constitutie over de Kerk in deze tijd" (Gaudium et Spes) en met de verklaring over de godsdienstvrijheid (Dignitatis Humanae), beide van 1965.

¹⁸ "Mater et Magistra", 1961, en "Pacem in Terris" (1963).

¹⁹ Van Paulus VI "Populorum Progressio" (1967), van Johannes Paulus II "Laborem Exercens" (1981), "Sollicitudo rei socialis" (1987) en "Centesimus Annus" (1991) 100 jaar na "Rerum Novarum"; vorig jaar publiceerde de huidige Paus Benedictus XVI "Caritas in Veritate" (2009). Al deze documenten zijn "mijlpalen op de weg die de sociale leer van de Kerk in haar ontwikkeling heeft afgelegd, vanaf Leo XIII tot nu" ("Compendium van de sociale leer van de Kerk", gepubliceerd in 2004 door de Pauselijke Commissie Justitia et Pax, pag. 61.).

ontwikkelingen wil de Kerk haar bijdrage geven door op grond van fundamentele beginselen en universele criteria richtlijnen voor te stellen voor wezenlijke humane keuzes en voor een coherente humaniserende praxis.²⁰

Deze beginselen en criteria betreffen “metapolitieke”²¹ en “meta-economische”²² waarden: fundamentele rechten en plichten die uit het mens zijn zelf voortvloeien en alle concrete sociale, politieke en economische keuzes en beslissingen overstijgen. Ze worden niet geconstitueerd door civiele wetgeving en zijn niet afhankelijk van economisch beleid. Het is niet aan politici en overheden, noch aan financiële en economische beleidsmakers om de fundamentele rechten van de mens vast te stellen of te bepalen wat hun wezenlijke inhoud en reikwijdte zijn. Het is niet de staat die de rechten legitimeert, maar het zijn deze rechten die de staat constitueren. Dit uitgangspunt wordt door vele grondwetten van staten erkend en aanvaard. Zo ook het verdrag van de Europese Unie waarin “ondeelbare en universele waarden van menselijke waardigheid en van vrijheid, gelijkheid en solidariteit” genoemd worden als fundamentele. Met name wordt van de menselijke waardigheid expliciet verklaard dat ze “onschendbaar” is en door alle lidstaten moet geëerbiedigd en gerespecteerd worden²³.

Het is voor de dialoog tussen kerk en samenleving belangrijk dat alle partners zich ervan bewust zijn dat het hier gaat om ethische principes die ook voor de Kerk van kracht zijn, voor iedereen, zonder onderscheid van levensbeschouwing. Benedictus XVI zei tot de deelnemers aan een congres van de Europese Volkspartij (30 maart 2006): “Het voornaamste onderwerp van de interventies van de katholieke kerk in het publieke debat betreft de bescherming en de promotie van de waardigheid van de persoon, en zij schenkt dus bijzondere aandacht aan bepaalde principes die niet onderhandelbaar zijn”. Zulke principes zijn bijvoorbeeld: het recht op leven van de ontvangenis tot de natuurlijke dood, de integriteit van het lichaam, de erkenning en bevordering van huwelijk en gezin en de bescherming van het recht van de ouders om hun kinderen op te voeden. Hij voegt er dan aan toe: “deze principes zijn geen geloofswaarheden, ook al worden ze door het geloof nader verhelderd en bevestigd. Ze zijn gegrift in de menselijke natuur zelf en zijn dus gemeenschappelijk aan heel de mensheid. De inzet van de Kerk voor hun bevordering is dus niet geloofsgebonden, maar betreft alle personen, zonder onderscheid van religie of levensbeschouwing. Van de andere kant is een

---

²⁰ Compendium, pag. 62.

²¹ Cfr. A.H. van Luyn s.d.b.: “Politiek en metapolitiek”. Kampen, 2008;

²² Cfr. “Caritas in Veritate”, nr 41

²³ Cfr. Verdrag van Lissabon, d.d. 1 december 2009

dergelijke actie des te noodzakelijker, wanneer deze principes ontkend worden of verkeerd begrepen; dat immers betekent een schending van de waardigheid van de menselijke persoon en een ernstige inbreuk op de gerechtigheid zelf.”²⁴

De katholieke Kerk ziet het als haar taak om vanuit het Evangelie de beleidsvorming door de politieke structuren te ‘monitoren, en zo bij te dragen aan de politieke opinievorming in de samenleving en de dialoog te bevorderen in de ‘civil society’ tussen geloof en politiek. De scheiding van Kerk en Staat die een groot goed is, houdt geen scheiding in van geloof en politiek. Een belangrijke toets hiervoor biedt de Kerk in de ‘sociale leer’, met haar twee fundamentele beginselen: enerzijds de ‘human dignity’ en anderzijds het ‘common good’.

Menselijke waardigheid

“Van de waardigheid van de menselijke persoon worden mensen in onze tijd zich steeds meer bewust”, zo begint de tekst van de Verklaring over de godsdienstvrijheid van het Tweede Vaticaanse Concilie “*Dignitatis Humanae*”.²⁵

Op deze onvervreembare waardigheid, door God geschapen, “naar Zijn beeld en gelijkenis” en aan alle mensen gelijkelijk geschonken, berusten de rechten van de mens. Met name het recht op godsdienstvrijheid: om vrij van elke dwang, naar eigen keuze en geweten, een levensbeschouwing aan te hangen, privé of publiek, alleen of met anderen. Dit recht is onschendbaar en dient als burgerrecht erkend te worden in de juridische ordening van de samenleving; het mag niet belemmerd worden, mits de rechtvaardige openbare ordening onaantast blijft. Wel verbindt het Concilie aan dit recht de plicht van iedere mens om oprecht de waarheid te zoeken, vooral wat betreft de laatste vragen omtrent het menselijk bestaan, zijn oorsprong en bestemming, en de plicht om zich met betrekking tot de invulling en zingeving van het eigen leven prudente en juiste gewetensoordelen te vormen.

Deze rechten van de mens betreffen allereerst **elke** mens, zonder uitzondering, allen zijn gelijk in waardigheid en het is daarom onaanvaardbaar dat velen deze waardigheid feitelijk verliezen door inhumane levensomstandigheden zoals armoede, onderdrukking, discriminatie, gebrek aan onderwijs, sociale uitsluiting, medische verwaarlozing, of door geweld, terrorisme en oorlog.

---

²⁴ Address of His Holiness Benedict XVI to the Members of the European People’s Party on the Occasion of the Study Days on Europe, Vaticaanstad 30-31 maart 2006 (bron: www.vatican.va).

²⁵ Tweede Vaticaans Concilie, *Verklaring over de Godsdienstvrijheid - Dignitatis humanae*, Vaticaanstad 1965 (Constituties en Decreten van het Tweede Vaticaans Oecumenisch Concilie, Leusden 1986, pag. 297-313).

Vervolgens gelden ze voor **heel** de mens. De mens is meer dan zijn functies en capaciteiten, meer dan wat hij bezit of kan. Hij is niet een in zichzelf opgesloten individu, dat zichzelf genoeg is, maar wezenlijk geroepen om uit te groeien tot een menselijk persoon, en dus gerelateerd aan andere personen en aan de gemeenschap van personen. De interpersoonlijke relaties zijn niet te vatten in materiële en meetbare categorieën, maar zijn daarom niet minder ervaarbare werkelijkheid. Het zijn juist deze relaties die het leven van de mens meer ‘humaan’ maken. De mens is niet alleen fysiek maar ook psychisch, sociaal en politiek, cultureel, moreel, spiritueel en dit als ondeelbaar levend wezen, zonder dualisme of reductie. Juist de geestelijke dimensie stelt de mens in staat tot de volledige humane groei en zelfverwerkelijking zoals die door God gewild is en door Zijn Geest wordt gestimuleerd. ‘Heel de mens’ omvat met name de relationele binding met de medemens en met Degene die ons allen te boven gaat. Daarom zou op elk niveau van de samenleving meer aandacht en zorg voor de mens als ‘pneumatikos’ – als geestelijk wezen - gewenst en noodzakelijk.

Algemeen welzijn

Het tweede beginsel, complementair aan het eerste, is het algemeen welzijn, het ‘common good’ van de samenleving. Immers, mensen zijn allen deel van een gemeenschap van personen, ze zijn op elkaar aangewezen, van elkaar afhankelijk, ze zijn gezamenlijk ervoor verantwoordelijk binnen een vreedzame en rechtvaardige ordening de best mogelijke voorwaarden te scheppen voor een humaan en humaniserend bestaan voor allen. Het algemeen welzijn is het doel van deze sociale en politieke voorwaarden, zodat recht gedaan wordt aan de basisbehoeften van het bestaan van alle leden van de samenleving terwijl tegelijkertijd ieder lid de reële mogelijkheid heeft verantwoordelijkheid te dragen voor zijn of haar eigen leven en naar verhouding medeverantwoordelijkheid te dragen voor anderen. Het is de taak van de overheid op elk niveau ervoor zorg te dragen dat haar beleid dit algemeen welzijn dient, en dat doet ze wanneer ze de integrale ontwikkeling van groepen en personen bevordert en de arme en kwetsbare mensen beschermt.

Deze twee grondbeginselen van de sociale leer worden gespecificeerd door twee andere principes, die eveneens complementair zijn²⁶.

---

²⁶ Caritas in Veritate, nr 58: “Het subsidiariteitsbeginsel moet nauw verbonden blijven met het solidariteitsbeginsel. Want zoals de subsidiariteit zonder solidariteit afglijdt in een sociaal particularisme, zo is

Het beginsel van de menselijke waardigheid vraagt om de toepassing van de **subsidiariteit**, een begrip dat voor het eerst geformuleerd werd door Pius XI in de Sociale Encycliek “Quadragesimo Anno” (1931), een permanent element werd in de sociale leer en in de verdeling van de competenties tussen de Europese instellingen en de afzonderlijke lidstaten. Het betekent dat hogere organen niet overnemen wat lagere kunnen doen; integendeel dat ze deze organen faciliteren. Het gaat dus uit van het recht om daadwerkelijk te participeren in de samenleving, op elk niveau, individueel, lokaal, nationaal, internationaal. Aan dit recht beantwoordt echter de plicht de eigen bijdrage ook daadwerkelijk te leveren, de eigen verantwoordelijkheid op zich te nemen en daaraan te beantwoorden. Hetgeen van toepassing kan zijn bijvoorbeeld op deelname aan de verkiezingen evenzeer als op het leveren van de overeengekomen prestaties als lidstaat van de Europese Unie.

Het beginsel van het algemeen welzijn vraagt om toepassing van de **solidariteit**, ofwel bereidheid om effectief bij te dragen aan de verwerkelijking van het ‘common good’ op alle niveaus, met persoonlijke inzet, met matiging van eigen interesses, met aandacht en zorg voor noden in eigen samenleving en elders, met daadwerkelijke steun van menskracht en middelen. Dit geldt allereerst in ons eigen land waar nog velen moeten leven onder wat wij als bestaansminimum beschouwen. Het geldt voor de interne solidariteit binnen de Europese Unie, waar de laatste jaren toch sprake is van een ‘renationalisatie-tendens’, dat wil zeggen een beweging terug naar het eigen land en het nationale belang. Het geldt in hoge mate voor de solidariteit wereldwijd. ‘Humane globalisering’ moet het mogelijk maken dat allen menswaardig kunnen leven en participeren.

Tot deze ‘humane globalisering’ roept Paus Benedictus XVI op in zijn recente Encycliek “**Caritas in Veritate**”. De Paus verwerpt een “fatalistische mentaliteit” alsof de globalisering zou veroorzaakt worden door “onpersoonlijke en anonieme krachten”, onafhankelijk van de menselijke wil. “De waarheid van het globaliseringsproces en het fundamentele ethische criterium ervan zijn gegeven in de eenheid van de menselijke familie en haar ontwikkeling ten goede (...) Daarom is een onophoudelijke inzet nodig voor de bevordering van een personalistische en gemeenschappelijke, voor de transcendentie openstaande culturele oriëntatie van het wereldomvattende integratieproces”.²⁷

---

het eveneens waar dat de solidariteit zonder subsidiariteit afglijdt in een sociaal systeem dat de behoeftigen vernedert”.

²⁷ “Caritas in Veritate”, nr. 42.

In zijn encycliek werkt de Paus dit uit en geeft hij een metafysische interpretatie van het *humanum*”²⁸ als basis voor de aangeduide ‘metapolitiek’ en ‘meta-economie’ van de sociale leer van de Kerk: “liefde in waarheid” is het principe waar de sociale leer van de Kerk om draait, een principe dat effectief vorm aanneemt in criteria die richting geven aan het morele handelen”.²⁹ “Liefde is de rode draad die door de sociale leer van de Kerk loopt. Iedere door deze leer beschreven verantwoordelijkheid en verplichting komt voort uit de liefde, die – in de woorden van Jezus – de samenvatting is van de hele wet (vgl. Mt. 22, 36-40). De liefde geeft aan de persoonlijke relatie met God en met de naaste de ware substantie: ze is het principe niet alleen van micro-relaties – in vriendschap, familie en kleine groepen – maar ook van macro-relaties: sociale, economische en politieke betrekkingen”.³⁰

De liefde betekent gerichtheid op de ander, bekommernis om en zorg voor de ander, niet alleen je eigen belang relativeren maar jezelf onbaatzuchtig inzetten voor de ander; en dat impliceert dat we niet wegstappen als we hem tegenkomen op ons pad.³¹ Zonder de liefde bestaat er geen sociaal geweten en verantwoordelijkheid, overheersen de particuliere belangen en de logica van markt en macht en dreigt de desintegratie van de wereldgemeenschap, zeker bij de kritische ontwikkeling van de globalisering. Rechtvaardigheid en liefde: gerecht handelen en liefdevol zorg dragen zijn de twee vertalingen van de wezenlijke relationaliteit van de mens. Vóórdat mensen functionele relaties aangaan, staan ze al in relatie: met elkaar en met God. Of beter: ze bestaan slechts als mens, indien (en in de mate waarin) ze naast en boven hun functionele relaties deze fundamentele relaties van liefde en rechtvaardigheid in de praktijk weten te brengen. Menselijkheid, of menselijke waardigheid bestaat als opgave: als de opgave om onze wezenlijke relationaliteit te verwerkelijken. Deze betreft zowel de relaties met andere mensen als met God. Geen spiritualiteit zonder solidariteit – die twee zijn niet van elkaar los te maken, want ”wat ge aan de minsten der Mijnen hebt gedaan, dat hebt ge aan Mij gedaan”. (Mt. 25, 45). De enige echte ‘bonussen’ die hun waarde behouden op het einde van een mensenleven zijn volgens het Evangelie de ‘werken van barmhartigheid’.

Ook het ‘fundament’ waar Robert Regout naar verwees is opgetrokken uit deze bouwstenen van rechtvaardigheid en liefde. Gebrek daaraan leidde tot de fout, de crisis die hij in zijn rede aan de orde stelde. Wij worden in onze tijd geconfronteerd met een wereldwijde financiële crisis, en stellen opnieuw die vraag: waar lag de fout? Waarbij we ons ervan bewust zijn dat

---

²⁸ “Caritas in Veritate”, nr. 55.

²⁹ “Caritas in Veritate”, nr 6.

³⁰ “Caritas in Veritate”, nr. 2.

³¹ cf. Lc. 10: de parabel van de barmhartige Samaritaan

meerdere crisissen de internationale gemeenschap bedreigen: de klimaatcrisis, de energie- en watercrisis, de handel- en voedselcrisis, politieke crisissen, die al te vaak uitmonden in geweld en gewapende conflicten. Als we ons richten op het ‘fundament’ doen we meer recht aan het feit dat al die crises met elkaar samenhangen, in oorzaak en gevolg.

3. De financieel-economische crisis

economische ontwikkelingen versus morele beginselen en spirituele waarden

Januari vorig jaar publiceerde een landelijk dagblad een artikel van de toenmalige minister van financiën over de kredietcrisis. Hierin stelde deze vast: “de crisis is meer een morele crisis dan een financiële crisis. Het hoort niet slechts te gaan over regulering en toezicht, maar minstens zozeer over de balans tussen meer en genoeg, tussen duurzaamheid en snel gewin, tussen korte termijn en lange termijn, tussen matiging en hebzucht.” De minister wilde hiermee niet alleen de “bankiers” maar ook de “consumenten” aanspreken.³²

Twee maanden later verscheen een artikel in een ander landelijk dagblad van een hoogleraar economie (e.a.) met als titel “Mensen moeten dienstbaar zijn”. Hierin schrijven de auteurs: “deze crisis is ook een tijd om ons te bezinnen op wat écht van waarde is. Wat is echt belangrijk? .... De waardigheid van een persoon lijkt vooral af te hangen van de inhoud van de loonstrook of het netwerk .... De christelijke traditie benadrukt echter dat onze waarde niet hoeft voort te komen uit onze eigen prestaties of bezittingen, maar voortkomt uit onze relaties met anderen en met de Ander, die de Schepper en de Eeuwige wordt genoemd.... Wij zijn als mensen waardevol omdat wij gewild en geliefd zijn door de Schepper .... die het welzijn van ieder mens op het oog heeft, onafhankelijk van de stand van onze spaarrekening, onze effectenportefeuille of onze status ....”³³

Twee opmerkelijke artikelen van verantwoordelijke personen die midden in de samenleving staan en bereid zijn de sociale en economische ontwikkelingen en het gedrag van mensen te toetsen aan morele beginselen en aan spirituele waarden. In het laatste artikel noemen de auteurs de financiële crisis “een ‘wake up call’, die om heroriëntatie vraagt. Wat willen we als essentiële waarden doorgeven aan de komende generaties?”³⁴

---

³² Volkskrant 20 januari 2009

³³ NRC, 23 maart 2009, ondertekend door een groep ‘auteurs’(Lans Bovenberg, Adjiedj Bakas, Marleen Barth, Jan Hol, Doekle Terpstra en Wim van der Donk)

³⁴ Id. NRC, 23 maart 2009

Inderdaad, op grond van de sociale leer van de Kerk kunnen we tot geen andere conclusie komen: het fundament van de crisis ligt in een verkeerde ordening van waarden. Als succesvol telt niet degene die zich om de gemeenschappelijke zaak bemoeit, maar die vooral de eigen belangen nastreeft. Particuliere doelstellingen krijgen voorrang boven algemeen welzijn. Onder de financiële crisis ligt een morele crisis, en daaronder gaat nog dieper een zingevingscrisis schuil, omdat de ‘human dignity’ geweld wordt aangedaan als de doorslaggevende vragen van het menselijk bestaan niet meer gesteld worden uit onmacht of onverschilligheid: de waarom- en waartoevragen, de zin vragen en de ethische vragen.

Met haar sociale leer wil de Kerk constructief-kritisch de sociale, economische en politieke ontwikkelingen ‘monitoren’. ‘Monitoren’ betekent: ‘kritisch begeleiden’, het verloop van een proces toetsen, doorlichten, meedenken en meeluisteren. Het komt van het Latijnse werkwoord ‘monere’ dat zowel ‘herinneren’ betekent: aan fundamentele waarden, als ‘waarschuwen’: voor scheefgroei, voor verabsolutering van relatieve waarden en veronachtzaming van wezenlijke waarden en van de juiste hiërarchie van waarden.

“Waar lag de fout?” Een serieuze analyse is pas mogelijk en zinvol, wanneer alle geledingen op elk niveau beschikken over voldoende zelfcorrigerend vermogen. De financieel-economische crisis –zoals ook de andere crisissen - vraagt van alle betrokkenen onbevooroordeelde zelfkritiek. Deze is een eerste vereiste voor een serieuze dialoog over oorzaken en gevolgen van de crisis en voor gedeelde conclusies over de te begane wegen. Ook de Kerk mag zich niet aan zelfkritiek onttrekken in haar bijdrage aan deze dialoog.

Niemand, noch individu, noch groep of gemeenschap, is bij machte om alle idealen van eigen geloof of cultuur te verwerkelijken. Niemand is ook eigenaar van de gehele waarheid in perceptie of interpretatie. Dit geldt ook voor de Kerk. “De volheid van de waarheid welke in Christus ontvangen wordt, geeft aan geen enkele christen de garantie zich deze volledig te hebben eigen gemaakt. In laatste analyse is de waarheid niet iets dat we bezitten, maar een persoon door wie we ons moeten laten bezitten. Het is een proces zonder einde.” Aldus de Pauselijke Raad voor de Interreligieuze Dialoog.³⁵

Geen cultuur is de beste cultuur, ook niet de “Leitkultur” in een bepaald land: er zijn altijd schaduwzijdjes, lacunes, zelfs negatieve uitingen, die door mensen van buiten komende als

---

³⁵ Pontificio Consiglio per il Dialogo Interreligioso (ed.), *Dialogo Interreligioso nell’Insegnamento ufficiale della Chiesa Cattolica dal Concilio Vaticano II a Giovanni Paolo II (1963-2005)*, (afgekort: DI) 2e herz. druk, Vaticaanstad 2006, pag. 1515.

afkeurenswaardig en soms zelfs als decadent ervaren worden. Verder leert de geschiedenis dat geen enkele cultuur, religie of levensbeschouwing vrij is gebleven van verkeerde of tendentieuze interpretaties van de eigen heilige boeken of wetten, ofwel aan de bekoring heeft weerstaan om de eigen geloofsopvattingen of culturele expressies met geweld op te leggen aan anderen. “Niet slechts in gesprek met de moslims, maar ook in kritische zelfreflectie, welke een constructief bestanddeel is van elk religieus leven, zullen Kerken en christenen derhalve steeds ook de gewelddadige tendensen in de eigen geschiedenis blootleggen en erkennen” (Kardinaal Lehmann, in Berlijn, 19 september 2006). Naar het voorbeeld van de schuldbekentenis van de Katholieke Kerk, uitgesproken door Paus Johannes Paulus II te Rome in de vasten van het jubileumjaar 2000.

Absolute vereiste voor deze voorwaarde is de wederkerigheid, ofwel dat alle partners in de dialoog, van welke levensbeschouwing dan ook, bereid zijn tot dit zelfcorrigerend vermogen. Aldus kunnen twee belemmeringen van de dialoog weggenomen worden: superioriteitsgevoelens van de ene groep boven de andere en elke vorm van fundamentalisme ten koste van andersdenkenden.

Deze bereidheid veronderstellend, waag ik de volgende ‘monitoring’.

De minister van financiën heeft gelijk: het gaat om de kardinale deugd van de maat. “Maat” is de deugd van de juiste verhouding, de deugd die de juiste maat weet te houden. We zullen het belang hiervan proberen duidelijk te maken aan de hand van de principes van de sociale leer van de Kerk. Die wijzen ons op een aantal polariteiten, die in de juiste verhouding gebracht moeten worden.

De juiste maat, de juiste verhouding tussen:

individu en persoon

De mens is vanaf zijn geboorte ‘individu’, zelfstandig en ondeelbaar. Dit individuele karakter wordt hem voor zijn leven meegegeven, maar als hij zich hiertoe beperkt en zichzelf isoleert van de anderen en van de samenleving wordt hij geen volwassen mens, geen zichzelf meedelende en voor anderen openstaande persoon.

In de westerse wereld overheerst steeds meer het beeld van het autonome individu. De postmoderne en neoliberale mens is geconcentreerd op zelfontplooiing en gelukstreven en neigt tot narcisme in zijn gerichtheid op genot, bezit en macht. Het individu maakt zelf uit wat goed voor hem is en streeft dat met alle mogelijke middelen na. Zijn vrijheid is onbeperkt en staat boven alle kritiek. Hij ziet zichzelf als hoogste doel, en de ander als instrument of als

bedreiging daarvoor. Reeds in 1980 waarschuwde een professor in de sociologie voor het gevaar van ‘superindividualisering’.³⁶ De Europese waardenonderzoeken over de laatste decennia bevestigen het steeds verder voortschrijdende proces van individualisering. Dit proces gaat ten koste van het persoonskarakter van de mens³⁷.

Het begrip ‘persoon’ stamt oorspronkelijk van de etruskisch-griekse term ‘per-sona’, wat ‘masker’ betekent, maar duidt eigenlijk op het ‘gelaat’ als uiterlijke verschijning van het innerlijk wezen van de mens. Het wijst op het belang van communicatie met anderen, van dialoog, van relatie. De mens is een ‘relationeel’ wezen. Hij wordt geboren uit de relatie tussen twee personen. Tussen geboorte en dood leeft hij ingeweven in relaties met anderen en wordt hij gedragen door dat weefsel. Het christelijk geloof versterkt en radicaliseert dit inzicht: het leert dat de mens geschapen is naar het beeld van God. Deze God van wie wij het beeld in ons dragen is zelf wezenlijk persoonlijk en relationeel: één God in drie personen³⁸: Vader, Zoon en Geest. ‘Geest’, pneuma/spiritus, is de naam voor de relatie tussen Vader en Zoon, en tussen God en mens. Zoals een vader geen vader kan zijn zonder kind (zoon of dochter), evenmin als andersom, zo wordt een mens geen mens, geen menselijke persoon, zonder deze wezenlijke relationaliteit. En in zijn relaties met anderen verwerkelijkt de mens zichzelf als beeld van God en realiseert hij zijn relatie met de God, die liefde is.

In zijn encycliek schrijft de Paus: “De mens als geestelijk schepsel verwerkelijkt zich door intermenselijke relaties. Hoe meer hij die relaties op authentieke wijze beleeft, des te meer rijpt ook zijn eigen persoonlijke identiteit. Niet door afzondering komt de mens tot zijn recht, maar door zichzelf in relatie met anderen en met God te plaatsen. De betekenis van zulke relaties is dan ook fundamenteel. Dat geldt ook voor de volken”.³⁹ Hij pleit daarom voor een “relationele inclusie van alle personen en van alle volkeren in de ene gemeenschap van de menselijke familie, welke opgebouwd wordt in de solidariteit, gebaseerd op de fundamentele waarden van gerechtigheid en vrede”.⁴⁰

Functionele en fundamentele relaties

---

³⁶ Afscheidscollege van prof.dr. E.W. Hofstee d.d. 30 oktober 1980 – “Vrijheid, gelijkheid en eenzaamheid”.

³⁷ Cfr. “The individualizing society”. Red. P. Ester, L. Halman, R. de Moor. Tilburg, 1993; en de “Atlas of European Values”, L. Kalman, R. Luijkx en M. van Zundert. Tilburg, 2005.

³⁸ Het is veelbetekenend dat noch in de theologische reflectie, noch in de dogmatische formulering de term ‘individu’ gebruikt wordt wat betreft het Godsbegrip.

³⁹ “Caritas in Veritate, nr 53.

⁴⁰ “Caritas in Veritate, nr 54.

In vervolg op de vorige polariteit zal het duidelijk zijn dat de relationaliteit van het menselijk leven en samenleven onder zware druk komt te staan wanneer de overbeklemtoning van de functionele relaties leidt tot nutsdenken (utiliteitsbeginsel). Het accent komt dan uitsluitend te liggen op het hoogst haalbare profijt voor het individu. Dan wordt het eigenbelang tot enige maatstaf en vallen de relaties met anderen en met de samenleving buiten beschouwing. Het gaat om het behalen van maximaal eigen nut. Het sluit dan ook elk altruïsme uit. Er hoeft geen rekening gehouden te worden met wat anderen nodig hebben. Er zijn ook nauwelijks normen voor het nutshandelen; als er al regels vereist worden dan alleen in zoverre ze opportuun zijn om op langere termijn een hoger nut mogelijk te maken. Het nutsdenken kan van invloed zijn zowel op de wetenschappelijke en technologische ontwikkelingen en de toepassingen daarvan, als op politiek en economisch beleid, en de opvattingen van de samenleving en van individuen. Wanneer het nut tot enige richtsnoer wordt voor het handelen, dan komt de mens als persoon en daarmee de ‘human dignity’ in het gedrang.

Benedictus wijst op de gevaren van “exclusieve gerichtheid op winst” en van de “louter technisch georiënteerde mens”. “Winst is nuttig als middel tot een doel dat zin verleent zowel aan de wijze van het verkrijgen als aan het gebruik daarvan”.^{41 42}

Particulier belang en algemeen belang

Individen en groepen (instellingen, bedrijven, politieke partijen, levensbeschouwelijke groeperingen, volken en culturen) streven alle naar hun eigen particuliere belangen. Maar die belangen blijven onderscheiden van het algemene belang, het belang van de gemeenschap van mensen en volken. Particuliere belangen kunnen gerechtvaardigd zijn, maar wanneer ze overbeklemtoond en zelfs verabsoluteerd worden tot enige doelstelling, leiden ze tot veronachtzaming en uitsluiting van andere particuliere belangen en tot reële schade aan het algemeen belang. Wanneer bijvoorbeeld het nationaal belang overheerst, kan dit leiden tot protectionisme, tot nationalisme, tot geweld en oorlog, tot onderdrukking en zelfs tot eliminatie van andere volken. Electoraal belang kan leiden tot relativering of zelfs negering van principiële en morele vraagstukken, die op de agenda staan van overheid en regering. Ook religies of levensbeschouwingen kunnen door overschatting van hun particuliere belangen spanningen en scheuringen veroorzaken in de samenleving.

---

⁴¹ “Caritas in Veritate, nr 21.

⁴² In zijn encycliek behandelt de Paus vele concrete ontwikkelingen, economische, politieke, wetenschappelijke, die serieuze risico’s met zich brengen en feitelijk schade toebrengen aan de ‘humaniteit’.

Alle groeperingen op welk niveau dan ook dienen zich gezamenlijk in te zetten voor het algemeen welzijn in het besef dat dit ‘common good’ niet een simpele som is van de particuliere of deelbelangen. Het algemeen welzijn kan nooit gelijkgesteld worden met het belang of de visie van slechts één groepering of partij en het overstijgt de belangen van alle groeperingen in de samenleving. Het algemeen welzijn kan en moet deze deelbelangen aan elkaar relateren, met elkaar in evenwicht brengen en mag daarom, waar nodig, ook offers vragen, zeker van de meer draagkrachtigen of stemhebbenden in de samenleving, ten voordele van de minst bedeeden en kwetsbaren.

We mogen daarbij het algemeen welzijn niet beperken tot de meest nabije gemeenschap waartoe we direct behoren. We zijn daar wel toe geneigd en vinden dat vaak al moeilijk genoeg. Het ‘algemeen welzijn’ betreft niet alleen het eigen volk, maar ook het statenverband van de Europese Unie waarvan ons land lid is. Het betreft uiteindelijk de hele wereldwijde mensenfamilie. Het algemeen welzijn overschrijdt alle grenzen van ruimte en tijd; ook van de tijd, want wij dragen nu verantwoordelijkheid jegens komende generaties en de toekomst van de aarde.⁴³

Legaliteit en gerechtigheid

Het begrip van legale rechtvaardigheid gaat terug op de Romeinse juristen. Via wetgeving moet aan een ieder door de wet gegarandeerd worden wat hem toekomt: “suum cuique”⁴⁴ Maar wetgeving kan nooit volledig recht doen aan de rechten van de mens, en aan wat de mens op grond van zijn waardigheid toekomt. Hoewel wetgeving gebaseerd moet zijn op rechtsgelijkheid voor iedereen, schiet zij vaak te kort en doet ze sommige mensen of groepen te kort. Niet alle zaken in het economisch verkeer kunnen door wet geregeld of verboden worden. Zo kan een buitensporige premie volkomen legaal zijn, terwijl deze niettemin moreel laakbaar is. Ook in ons land blijven aan afzonderlijke personen of ook hele groepen de hun toekomende en voor hun primaire behoeften noodzakelijke middelen onthouden zodat zij ‘veroordeeld’ zijn tot armoede en tot mensonwaardige levensomstandigheden. Dit geldt des te meer wanneer we over de grenzen van eigen land naar de ontwikkelingslanden kijken. Ook hun recht is immers voor ons een ethische ‘plicht’.

---

⁴³ De Paus wijst erop dat zelfs internationale hulpinstellingen en niet-gouvernementele organisaties het gevaar lopen van particularistisch denken ten behoeve van eigen voortbestaan en instandhouding of uitbouw van eigen bestuursapparaat. Dan zouden degenen die hulp ontvangen voor de hulpverleners “tot middel” worden en worden hoge bedragen onttrokken aan de financiële hulp die eigenlijk bestemd is voor ontwikkeling.⁴³ Dit risico bestaat ook bij de enorme bedragen die opgehaald worden bij hulpacties na grote rampen. Ook hier is toetsing vereist, om te voorkomen dat veel geld toch uiteindelijk ten goede komt aan de economie van de rijke landen.

⁴⁴ Cf. Ulpianus: : justitia est constans et perpetua voluntas ius sum cuique tribuendi”.

Rechtvaardigheid kan niet worden geïdentificeerd met juridische legaliteit. Ze betreft niet slechts ‘burgerrechten’ maar veel eerder en meer ‘mensenrechten’. In de Heilige Schrift wordt daarom bij voorkeur het begrip ‘**gerechtigheid**’ gebruikt: ‘sedaqah’, dat wil zeggen, dat elke mens tot zijn recht kan komen, juist als mens, in al zijn dimensies, zonder in zijn menselijke waardigheid beperkt of geschonden te worden.

In zijn encycliek schrijft Benedictus XVI hierover: “De liefde vereist enerzijds de rechtvaardigheid: de erkenning en de eerbiediging van de legitieme rechten van individuen en volken. Ze zet zich in voor de opbouw van de ‘aardse stad’ volgens recht en rechtvaardigheid en vervolledigt deze in de ‘logica’ van het geven en het vergeven. De aardse stad wordt niet alleen bevorderd door betrekkingen van rechten en plichten, maar meer nog en eerder door relaties van gratuïteit, barmhartigheid en gemeenschap. De liefde openbaart steeds in de menselijke relaties ook de liefde van God”.^{45 46}

Autonoom en heteronoom

Mensen zijn autonome wezens, maar dat betekent tegelijk dat ze ten opzichte van elkaar een heteronome eis vormen. In zijn streven naar zelfvervulling stoot de mens niet alleen onvermijdelijk op zijn beperktheid, teleurstellingen en tekortschieten, maar ontdekt hij tevens dat de ander niet te reduceren is tot object en middel voor zijn eigen zelfverwerkelijking. De ander is een ander, losstaand, volledig anders, een heteronome werkelijkheid, die nooit door hem volledig gekend, laat staan beheerst kan worden. Hij kan wel met de ander communiceren, maar de ander blijft een vreemde, is tegelijk echter ook evenbeeld. Zijn bestaan is een ethisch appel, dat de egocentrische orde doorbreekt. De ander die als ander ontmoet wordt, kan afgewezen worden, maar ook als medemens aanvaard, als zorg en aandacht behoevende ‘allochtoon’, die om gastvrijheid smeekt. De heteronome ander vraagt om een menselijk antwoord. Een samenleving van mensen, waarin elke medemens erkend wordt als even waardevol en even kwetsbaar, zal een samenleving zijn van onderlinge verantwoordelijkheid.⁴⁷

Er is nog een andere correctie nodig op een verkeerd begrip van autonomie. Want als dat verstaan wordt als een onbeperkt recht tot zelfbeschikking, maakt de mens zich niet slechts

---

⁴⁵ “Caritas in Veritate”, nr. 6.

⁴⁶ In zijn Vastenboodschap van 2010 stelt de Paus: “een samenleving is pas rechtvaardig, wanneer allen ontvangen wat noodzakelijk is om te leven overeenkomstig de waardigheid die eigen is aan de menselijke persoon, en waarin de gerechtigheid gedragen wordt door de liefde”.

⁴⁷ Cf. de drie grote joodse filosofen van de vorige eeuw: Hans Jonas met het “principe van de verantwoording”, Martin Buber met het “principe van de dialoog”, en Emmanuel Levinas met het “principe van de alteriteit”.

los van zijn verbondenheid met de medemens en van de samenleving waar hij deel van uitmaakt, maar ook van de aan de mens voorgegeven natuur als een geschapen natuur.

De belangrijkste en meest kritische bijdrage van het christelijk geloof aan cultuur en samenleving is erin gelegen dat het de humane waarden *transcendent* verankert: in een God Schepper en Verlosser die in Christus een verbond van liefde met de mensen gesloten heeft. Dat brengt een mens- en wereldbeeld mee dat samenhang biedt in ruimte en tijd, en perspectief opent op een werkelijkheid die de ratio en het zintuiglijk waarneembare overstijgt. Het religieus besef dat er een God bestaat, die de uiteindelijke waarborg is tegen willekeur en overheersing van welke zijde dan ook, is een garantie tegen afhankelijkheid van wisselende politieke meerderheden, van individuele voorkeuren of van de waan van de dag.

Zonder deze verankering in God verliest het beginsel van de ‘human dignity’ zijn onschendbare zeggingskracht, zoals dramatisch werkelijkheid is geworden in de totalitaire systemen van nationaal-socialisme en communisme van de vorige eeuw, en zoals helaas ook in de nieuwe eeuw nog voortdurend blijkt in massale schendingen van mensenrechten en in de inhumane bestaansvoorwaarden van miljoenen mensen in de arme continenten.

De bijbelse Godservaring is de verankering van de fundamentele humane waarden. Zij ziet deze als voorgegeven aan het menselijk bestaan en samenleven, dat wil zeggen: als meegegeven in de menselijke natuur, zoals deze door God geschapen is.

‘Autonomie’ kan niet bestaan zonder ‘heteronomie’, in tweeërlei zin: de mens staat in een relatie tot de ander, de medemens, en tot de Ander, de Schepper van mens en wereld. In de ontmoeting met de ander ontmoet hij niet zomaar een ander ‘autonoom ik’, maar een ander tegenover wie hij verantwoordelijkheid draagt, zoals hij verantwoordelijkheid draagt jegens God als zijn Schepper. Om het klassiek uit te drukken: de menselijke vrijheid gaat gepaard met de erkenning ‘onder de wet’ van God te staan. Dat gebeurt waar de mens luistert naar “de stem [in het diepst van zijn geweten] die hem steeds weer oproept om het goede te beminnen en te doen en het kwade te vermijden”.⁴⁸

Benedictus XVI onderstreept in zijn encycliek veelvuldig deze ‘**verantwoordingsethiek**’ en haar transcendente verankering.⁴⁹ Hij waarschuwt voor een “reductieve visie van de persoon

---

⁴⁸ Tweede Vaticaans Concilie, *Gaudium et Spes - Pastorale Constitutie over de Kerk in de Wereld van deze tijd*, a.w., par. 16.

⁴⁹ “God is het die de ware ontwikkeling van de mens garandeert, omdat Hij hem naar Zijn beeld geschapen heeft, diens transcendente waardigheid fundeert en diens constitutieve verlangen voedt om meer te zijn ... Als de mens alleen het product van toeval of van noodzaak zou zijn, of als hij zijn aspiraties zou moeten beperken tot de

en van zijn bestemming”⁵⁰ en voor een zelfgenoegzame autonome opvatting van de economie zonder morele beïnvloeding waardoor het werktuig van de economie door de mens op ‘ontwrichtende wijze’ misbruikt wordt.”⁵¹ Gods Woord is de oorsprong van de gemeenschap van de mensen, van broederlijkheid over alle grenzen. “Een economische, sociale en politieke ontwikkeling die waarlijk humaan wil zijn, geeft alle ruimte aan het ‘principe van gratuïteit’ als uitdrukking van broederschap.”⁵²

Deugden als brug tussen normen en waarden

Het is ongetwijfeld waar dat op vele terreinen in een samenleving normen belangrijk zijn. Zeker ook in de economische en financiële sector. Daarom wordt de crisis terecht ook geweten aan gebrek aan normen. Bindende afspraken zijn onmisbaar in het verkeer tussen mensen, als ook wetten, codes, sancties, om te voorkomen dat belangrijke humane waarden onder druk komen te staan of geweld wordt aangedaan. Normen bieden op zich echter geen voldoende garantie. Een vermeerdering van regels en wetten en verhoging van sancties brengen de realisering van de waarden niet naderbij. Anderzijds is het duidelijk dat waarden zonder normen het handelen niet zullen richten, en zijn in ieder geval de mooie waarden zoals in mission statements verwoord vaak geen garantie gebleken voor goed ondernemerschap.

Er is een brug nodig tussen waarden en normen en deze vinden we in de “**deugden**”. Waar het om gaat, is dat de waarden geïnternaliseerd worden, eigen gemaakt. Dat gebeurt door het ontwikkelen van ‘habitus’, positieve disposities met betrekking tot waarden. Wanneer het om positieve stabiele houdingen gaat, spreken we van ‘deugden’. Het zijn geen normen of regels, die buiten de mens staan, en min of meer dwingend zijn. Het zijn geen waarden die mensen hoog houden als idealen, maar het zijn karaktertrekken die het handelen van een mens daadwerkelijk bepalen. Deze karaktertrekken zijn verworven dank zij opvoeding en vorming, vanuit de gemeenschappen waarvan men deel uitmaakt, vooral door voorbeelden van anderen. Deugden zijn het resultaat van oefening en gestage groei. Deugdzaamheid betreft het standvastig waarmaken van de waarden door mensen persoonlijk en door sociale verbanden die ze met elkaar en voor elkaar vormen; door voortdurende interactie. Dit geldt ook voor het goede economische handelen, voor maatschappelijk verantwoord ondernemen en bankieren.

---

bepaalde horizon van zijn aardse bestaan, als alles alleen geschiedenis of cultuur zou zijn, en de mens geen natuur zou bezitten die bestemd is om zichzelf te overstijgen in een bovennatuurlijk leven dan zou men van groei en evolutie kunnen spreken, maar niet van ontwikkeling”. “Caritas in Veritate”, nr. 29.

⁵⁰ “Caritas in Veritate”, nr. 29.

⁵¹ “Caritas in Veritate”, nr. 34.

⁵² “Caritas in Veritate”, nr. 34.

Hetgeen de Paus schrijft over ‘**sociale ethiek**’ kan gezien worden als een toepassing van de ‘deugdenethiek’. “De sociale leer van de Kerk houdt dat echte menselijke relaties in vriendschap en gemeenschap, in solidariteit en wederkerigheid ook binnen de economische bedrijvigheid geleefd kunnen worden en niet alleen daarbuiten of daarna. Het terrein van de economie is noch moreel neutraal, noch van nature onmenselijk en antisociaal. Het behoort tot de activiteit van de mens en moet juist omdat het menselijk is ethisch gestructureerd en geïnstitutionaliseerd zijn.”⁵³

* * * * *

Terug naar de vraag van professor Regout: “Waar lag de fout?” Volgens Regout lag de fout in het ‘fundament’. We hebben gezien dat een goed fundament gekenmerkt kan worden door de deugd van de maat, d.w.z.: de juiste verhouding tussen individu en gemeenschap, functionele en fundamentele relaties, particulier en algemeen belang, legaliteit en rechtvaardigheid, autonomie en heteronomie.

Daarmee hebben we, met de laatste encycliek van Benedictus XVI en in de lijn van Paulus VI en zijn “Populorum progressio” en Leo XIII en zijn “Rerum Novarum” laten zien dat de sociale leer van de Kerk nog steeds actueel is en geactualiseerd kan worden.⁵⁴

Aan dit proces van actualisering heeft Robert Regout in zijn tijd een betekenisvolle bijdrage gegeven. In zijn inaugurele rede als hoogleraar volkenrecht nodigde hij de katholieke universiteit uit – een uitnodiging die ook nu zijn actualiteit behoudt – om zich in te zetten voor de ontwikkeling van het volkenrecht: “Juist omdat de christelijke beginselen der menselijke samenleving hierbij een onmisbare voorlichting moeten geven, heeft onze katholieke universiteit op dit terrein een eigen taak te vervullen.”^{55 56}

+ A.H. van Luyn s.d.b.
Apostolisch Administrator
van het bisdom Rotterdam

Tiltenberg, 7 maart 2011

---

⁵³ “Caritas in Veritate”, nr. 36.

⁵⁴ “Caritas in Veritate”, nr. 8.

⁵⁵ Regout, pag. 147.

⁵⁶ “Tot slot richtte hij zich uitdrukkelijk tot de studenten met de woorden: “het volkenrecht staat nog in het begin van zijn ontwikkeling; moge menigeen onder u zich gedrongen voelen zijn ernstige arbeid te geven aan de opbouw van een rechtsorde tussen de volkeren, welke een afstraling is van de Goddelijke Gerechtigheid in deze wereld. Ik heb gezegd”. Regout, pag. 149.